РАЗВ1ЦЦЁ ГАНДЛЁВАГА ПРАВА НА БЕЛАРУСК1Х ЗЕМЛЯХ У XIII ст.

Д. В. Жарын
Беларуси дзяржауны утвератэт

У эпоху Сярэднявечча вялшае значэнне мелі войны і гандаль, таму стварэнне права, якое б рэгулявала паводзшы у гэтых сферах, натуральна выткала з самога жыцця. У часы вшшгау гандаль быу цесна звязаны з рабауніцкімі набегамі апошніх на зямлі Заходняй і Усходняй Еуропы. З другой паловы XII ст. шщыятыву вікінгау у гандлёвай справе перахапШ нямецкія гандляры. Марскія шляхі па Пауночным і Балтыйскім морах быги небяспечнымі з-за марскіх разбойншау, таксама як і шляхі па рэках углыб кантыненту, таму у гэты час узніклі суполкі альбо таварыствы нямецкіх купцоу. Зваліся татя суполк «ганзы» (hansen), ад сярэдневерхненямецкага слова, якое азначала «згуртаванне», «аб'яднанне», «таварыства». Развіццё гандлёвага права на беларустх землях у XIII ст. было цесна звязана са з'яуленнем татх суполак раннеганзейскіх купцоу ва Усходняй Прыбалтыцы.

З другой паловы XII-пачатку XIII ст. на землях Полацкага і Смаленскага княствау нямецкія купцы пачалі набываць воск, мёд, попел, смалу, футра, скуры і іншыя прадукты сельскай і лясной гаспадаркі; прывозги сюды соль, сялёдку, спецыі, вшо, вырабы з жалеза, рамесныя вырабы. Вщавочна, што ^нуючыя на практыцы гандлёвыя адносіны павінны 6ылГ знайсщ сваё дакументальнае адлюстраванне, таму на пачатку XIII ст. з'явгуся шэраг дагаворау, ятя тычыл^я нямецкага гандлю у рэгіёне Падзвіння і Верхняга Падняпроуя. Найбольш вядомыя з дагаворау 6ЫЛГ заключаны у 1210, 1212, 1223-1225, 1229 гг.

У 1210 г. быу заключаны мгрны дагавор паміж полацтм князем Уладзімірам (Woldemaro de Ploceke) і рыжсшм біскупам Альбертам. Каб заключыць гэты дагавор, да полацкага князя спецыяльна было натравана пасольства з Рып на чале з Арнольдам: «Арнольд, брат-рыцарь, послан был с товарищами к королю полоцкому узнать, не согласится ли он на мир и не откроет ли рижским купцам доступ в свои владения» [1, с. 124]. Дагавор 1210 г. быу заключаны на умовах

выплаты даншы полацкаму князю з боку ліваў щ самога рыжскага ешскапа замест Гх. Але у дагаворы 1212 г. гэты пункт быу скасаваны, і УладзГмГр адмовГуся ад збГрання даншы з лГваў: «Наконец король, может быть, по Божьему внушению, предоставил господину епископу всю Ливонию безданно, чтобы укрепился между ними вечный мир как против литовцев, так и против других язычников, а купцам был всегда открыт свободный путь по Двине» [1, с. 141]. Ташм чынам, дагавор замацаваў свабодны рух купцоў па Заходняй Дзвше.

Першым тсьмовым помншам гандлёвага права, яш захаваўся да нашых дзён і тычыўся рэпёна Падзвшня і Верхняга Падняпроўя, з'яўляецца дагавор смаленскага князя з Рыгай каля 1223-1225 гг. Гэты дагавор рэгуляваў гандаль памГж жыхарамГ Смаленска і нямецшмГ купцамь «А рядъ мои съ немьци таковъ аже боудуть мои смоляне въ ризе вольное търгование имъ въ ризе аже боудоуть смоляне на гътьскомь березе вольное търгование имъ на гътьскомь березе аже боудоуть немьци въ моемь смольске вольное имъ търгование въ моемь смольньске а места на корабли вольная како немечичю тако и смолняниноу» [2, с. 10]. У дагаворы былГ прадугледжаны артыкулы, яшя тычылкя спрэчак па крымшальных справах, рэгулявалГ даугавыя адносшы памГж купцам^ усталёўвалГ парадак набыцця і продажу тавараў. ВельмГ важным артыкулам дагавора з мГжнароднага эканамГчнага пункта гледжання была свабода гандлю ад мытных падаткаў.

Тое, што шсанае гандлёвае права натуральна вынШала з самога жыцця і паходзгла ад нормаў звычаёвага права, вщавочна на прыкладзе волаку - месца перавозу тавараў альбо перацягвання рачных суднаў памГж дзвюма найбольш блГзшмГ суднаходнымГ рэкамь Занатаваны у дагаворы 1223-1225 гг. выраз «а на волоце как то есть пошло», сведчыць пра тое, што раншя помшш гандлёвага права абатралГся на звычай. Звычаёвае права як мстэма нятсаных прававых нормаў, яшя былГ заснаваны на агульнапрынятасщ, даўнасщ дзеяння увогуле было характэрнай рысай сярэднявяковай псторыь На Беларум звычаёвае права панавала да сярэдзшы XV ст. [3, с. 433]. Щкава, што першыя затсы звычаёвага права Беларум былГ зроблены менавгта у граматах і дагаворах Полацка, Вщебска і Смаленска з Рыгай і ЛГвонсшм ордэнам [4, с. 10].

Самым вядомым помншам гандлёвага права XIII ст. з'яўляецца дагавор Смаленскага, Вщебскага і Полацкага княстваў з Рыгай і

Гоцшм берагам 1229 г. Гэты дагавор быу больш падрабязны і шырэйшы па змесце за дагавор 1223-1225 гг. У Гм таксама замацоувалася свабода гандлю: «Латинескому есть вълно оу смольнеске которыи товаръ хъчьть коупити бес пакости. Тако делати роуси оу ризе и на гочкомь березе» [2, с. 23]. Вялшае значэнне для раннеганзейсшх купцоу меу артыкул дагавора, у яшм казалася пра спагнанне даугоу. Па гэтым артыкуле немцы мелГ права на першаснае атрыманне грошай ад даужншоу. У дагаворы таксама вызначалася свабода ад спагнання мытных падаткау: «Всякому латинескомоу члвкоу свободенъ путе из гочкого берега до смольнеска без мыта тая правда есть роуси изъ смольнеска до гочкого берега» [2, с. 23-24].

Шмат увап у дагаворы 1229 г. надавалася волаку, усталёувалЬ ся правшы яго праезду, вызначалася калектыуная адказнасць «валачан» (абслуговага персаналу волаку) за згубленыя тавары. «Которыи вълъчанинъ възмьть латиньскыи товаръ чересъ вълъкъ вести а что погынеть от того товара что емоу приказано тъ платити всемъ вълъчанъмъ» [2, с. 23]. Для забеспячэння своечасовага праезду волаку і бяспеш князь прызначау спецыяльную асобу - «щвуна», яш з'яуляуся шрауншом аргашзацып валачан і яш павшен быу сачыць за сваГмГ падначаленымГ [5, с. 264]. КалГ з'яулялГся нямецшя купцы, щвун павшен быу адразу нашраваць да Гх сваГх людзей з вазамк «Аже тиоунъ оуслышить латинескыи гость пришелъ послати емоу люди с колы пьревести товаръ. А не оудержати емоу аже оудержить оу томь ся можете оучинити пагоуба» [2, с. 22-23]. У сярэдзше XIII ст. пытанне з волакам было больш-менш урэгулявана. У дагаворы Смаленска каля 1250 г. рух па волаку узгадвауся вельмГ коратка [5, с. 265].

Безумоуна, князГ разумел^ што ад бяспеш гандлю залежыць дабрабыт княстваў, таму і клапацгися пра шляхГ зносш. Вщебсш князь, напрыклад, давау нямецшм купцам суправаджальншау з лшу сва1х людзей. Яны павшны былГ суправаджаць немцау ад Смаленска па Каспле, а потым па Заходняй Дзвше праз Вщебск ажно да Полацка. Зумм натуральна, што сярод суправаджальншау былГ кормчыя і лоцманы, яшя добра ведалГ усе небяспечныя месцы на рэках і маглГ правесщ праз Гх судны. Але здаралася, што судны разбГвалГся і патаналь Таму у дагаворы 1229 г. была закладзена норма, якая рэгулявала і гэтае пытанне: «Оу кого ся избиеть оучан а любо челнъ бъ того не даи или оу роусина или оу латинеского Оу

техъ вълъсти кто сю свобоудоу далъ товаръ его свобонъ на въде и на березе Бес пакости всякому Товаръ иж то потоплъ брати оу мьсто своею дружиною из воды на берего» [2, с. 24]. Ташм чынам, гарантавалася свабода ад так званага «берагавога права» (Strandrecht), якое давала магчымасць феадалам пашдаць сабе тавары, я т я вышнула на бераг з разбГтага судна у межах Гх уладанняу. Скасаванне такога права мела вялГш уплыу на развщцё ганзейскага гандлю.

У дагаворы 1229 г. геаграфГчна і палгтычна вызначалася прастора, у межах якой дзейшчалГ агульныя правшы для нямецшх гандляроу, дзе яны мелГ свабоду гандлю і шшыя прывшеь «Тая правда латинескомоу възяти оу роускои земли оу вълъсти князя смольнеского и оу полотьского князя вълъсти и оу витьбеского князя вълъсти» [2, с. 24]. Вщавочна, што смаленсш, вщебсш і полацш князГ тут дзейшчалГ разам, зыходзячы з сумесных гандлёвых штарэсау. Разам з тым можна было зауважыць дамшаванне Смаленска. Але у другой палове XIII ст. ва Усходняй Прыбалтыцы і рэпёне Падзвшня і Верхняга Падняпроуя адбылГся палиычныя і эканамГчныя змены. Разам з рыжсшм бГскупам у гандлёвых дагаворах пачау фшураваць лГвонсш мапстр, узмацшуся Полацк, яш у гандлёвых справах з немцамГ пачау выступаць самастойна ад Смаленска. Пра гэта сведчаць вядомыя дагаворныя граматы 60-х гг. XIII ст. У дагаворнай грамаце князя Гердзеня з лГвонсшм мапстрам (Конрадам фон Мандэрнам) і гарадамГ Рыгай, Полацкам і Вщебскам 1263 г. гарантуецца свабодны гандаль менавгта з вышэйназванымГ падзвшсшмГ гарадамЬ шякай узгадш пра Смаленск там ужо няма. «Верху того, немечькому гостю в Полочьскую волно ехат(и) торговат(и), купити и продат(и). Тако ж полочаном и видиблянину волно гостити в Ригу и на Готьскы берегъ» [6, с. 35]. Таксама у дагаворнай грамаце полацкага князя 1зяслава з лГвонсшм мапстрам і горадам Рыгай каля 1265 г. няма шводнага слова пра Смаленск. «Полотескъ Видьбеск одно есть, а воли есми б(о)жии и въ Молшелгове. А Изяславъ со мною однъ. На семъ к мне целовати кр(е)стъ въ правду, любовь имети и миръ, какъ было при первыхъ княз(ья)хъ полочьскы полочаномъ видьбляномъ волное торгованье въ Ризе, на Готьскомъ Бере и в Любьце» [6, с. 36]. Вщавочна, што полацшя князГ ужо асобна ад Смаленска адстойвалГ свае штарэсы у гандлГ з немцамь

На пачатку XIII ст. выразна акрэслглася сфера штарэсау ранneганзейсшх купцоу, я т я ГмкнулГся забяспечыць сабе бесперашкодны рух па Заходняй Дзвше i Дняпры да Смаленска.

МенавГта гандаль патрабавау прававога рэгулявання, таму узшкла неабходнасць заключэння дагаворау i развщця гандлёвага права. Увогуле гандлёвае права на беларусшх землях у XIII ст. характарызавалася шэрагам уласцвасцей. Па-першае, яно насша яскравы мГжнародны характар, бо тычылася у асноуным зносш з нямецшмГ купцамь Па-другое, яно было адным з першых шсьмова аформлена у гандлёвых дагаворах. Па-трэцяе, яно не тольш дакладна улГчвала мясцовыя асаблГвасщ (праезд волаку), але i уключала заходнееурапейсшя нормы права (свабода ад берагавога права). Пачацвёртае, хоць гандлёвае права заставалася архаГчным па сваёй сутнасщ i выходзша са звычаёвага права, тым не менш менавгта у яго помшках знайшлГ шсьмовае адлюстраванне артыкулы, я т я тычылГся крымшальнага, грамадзянскага i нават сямейнага права.

Працэсы, яшя адбывалГся вакол гандлёвага шляху па Заходняй Дзвше, змяненне палГтычных i эканамГчных абставш вакол яго, а таксама у самой Заходняй Еуропе выклшалГ не тольш неабходнасць падцвярджэння ранейшых гандлёвых дагаворау, але i уключэння у Гх склад новых пунктау, што вышкалГ з самога жыцця. Ташм чынам, абашраючыся на пстарычныя крынщы, можна сцвярджаць, што на працягу XIII ст. на беларусшх землях адбывалася развщцё i удасканаленне гандлёвага права.

Л1таратура

1. *Латвийский, Генрих.* Хроника Ливонии / Генрих Латвийский. - М.;Л., 1938. - 351 с.
2. Смоленские грамоты XIII-XIV веков. - М., 1963. - 139 с.
3. Энцыклапедыя псторып Беларус : у 6 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоу (гал. рэд.) [i шш.]; маст. Э. Э. ЖакевГч. - Мшск : БелЭн, 1996. - Т. 3. - 527 с.
4. *Юхо, I. А.* Крынщы беларуска-лгтоускага права / I. А. Юхо. - Мшск, 1991. - 238 с.
5. *Goetz, K. L.* Deutsch-Russische Handelsvertrage des Mittelalters / K. L. Goetz. - Hamburg, 1916. - 394 s.
6. *Хорошкевич, А. Л.* Полоцкие грамоты XIII-начала XIV в. / А. Л. Хорошкевич. - М., 1977. - 124 с.